

Rezi Elek¹

Ferencz József unitárius püspök és I. Ferenc József osztrák császár, apostoli magyar király találkozásai

Ferencz József (1835–1928) unitárius püspök (1876–1928) életével, munkásságával és teológiájával kapcsolatos doktori dolgozatomban,² amely az 1980-as évek második felében íródott, tudatosan nem foglalkoztam az egyház- és művelődéstörténeti szempontból értékes, tanulságos találkozásaiival, tisztelgő beszédeivel, beszélgetéseivel I. Ferenc osztrák császárral, apostoli magyar királlyal,³ mert az akkori román ateista, kommunista, nacionalista hatalom azt nem tolerálta volna. De titokban reménykedtem, hogy valamikor el fog jönni egy olyan korszak, amikor ez lehetségesé válik. Tehát jelen írásom egy kényszermulasztásom tudatos bepótlása. A tanulmányom Ferencz József publikálatlan önéletírásában⁴ közölt tájékoztatásokon, leírásokon, észrevételeken alapszik. A szakiro-

<https://doi.org/10.64468/KERMAGV.2025.3.04>

¹ Rezi Elek (1954) a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet professor emeritusa. Elérhetősége: rezielek@proteo.hu.

² A doktori dolgozatot később publikáltam, a tartalmán lényeges változtatásokat nem végeztem, de képanyaggal láttam el. REZI ELEK, *Teológia és népszolgálat. Az erdélyi unitárius teológia a 19. század második és a 20. század első felében, különös tekintettel Ferencz József unitárius püspök munkásságára* (Kolozsvár: Erdélyi Unitárius Egyház, 2007). 226 oldal, 14 oldal képanyag.

³ I. Ferenc József (Joseph Karl von Österreich, 1830–1916, uralkodási ideje: 1848–1916), Ausztria császára, Magyarország apostoli királya, Csehország, Dalmácia, Galícia-Lodoméria, Szlovénia királya.

⁴ FERENCZ JÓZSEF, *Önéletírás* (önéletrajzi feljegyzései). Kézirat a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (a továbbiakban: MUEKvGyLt), Ferencz József unitárius püspök hagyatéka 229. szám. Az *Önéletírás* 13 füzetből áll, hiányoznak a 7., 8., 9., 10. füzetek, amelyeket a Kolozsvári Állami Levéltárban találtak meg és másoltak le. Egy lap-

dalomban ezt az írását naplónak, emlékiratnak, memoárnak is nevezték, tekintettel arra, hogy az általa leírt egyéni, egyházi, politikai, közéleti események, történések a szerző személyes meglátásának, felfogásának, nézőpontjának a jellemzőit is tükrözik. A személyesség kétségtelenül önéletírássá teszi a leírtakat. A feljegyzéseit időrendben követhetjük, de nem napról napra való rendszerességgel, hanem kisebb-nagyobb kihagyásokkal, bejegyzésekkel akkor, amikor úgy értékeli, hogy valami rendkívüli, mindenképpen említésre méltó esemény történik. Önéletírása az 1835–1928 közötti időszakot öleli át.

A téma szempontjából olyan forrásanyagokra is utalok (azok részletezése nélkül), amelyek különböző helyeken és időszakokban tájékoztattak a püspök és a császár–király találkozásairól. Az önéletírásban közölt szövegen nem változtattam, viszont az érthetőség érdekében lábjegyzetekkel láttam el.

Ferencz Józsefet 1876. augusztus 27-én, a háromszéki Árkoson tartott zsinaton választják az unitárius egyház püspökének. A választása után mindössze két héttel, 1876. szeptember 10-én tiszteletét fejezi ki I. Ferenc József magyar király előtt. Naplójában erről részletesen tájékoztatott:

„1876. szeptember 10-én Ő Felsége, I. Ferenc József, apostoli magyar királynál tett *tisztelgése*m alkalmával a következő üdvözetet mondottam:

»Felséges Uram és Királyom! Én az unitáriusok újonnan választott püspöke vagyok. Siettem e kis haza rész benső örömében, hogy a császári királyi apostoli Felségedet itt körünkben üdvözölhetjük, alattvalói hű érzéssel részt venni, s egyzersmind a fő pásztortlásom alá bízott magyar unitáriusoknak, Felséged háládatos és hű alattvalóinak, legalázatosabb igaz hódolatát kifejezni. S amidőn ezt a legtisztább boldogság érzésével teszem, királyi felségednek, felséges királynénknak, a fenséges koronaörökösnek magam és híveim nevében törhetetlen hívségét ígérem, s tiszta szívből kívánom, hogy felséged élete hosszú, egészsége állandó, uralkodása dicső és fényes legyen, s a felséges ausztriai uralkodóháznak fénye és hatalma messze kiterjedjen az idők végtelen árján. Fogadja Királyi Felséged az én igénytelenségem, s híveim eme hódolatát szokott királyi kegyével, s tartson meg engem, egyházzal továbbra is legmagasabb jóindulatának kedvezésében.«

számozatlan füzet a *Budapesti Napló* (az országgyűlési képviselői időszakról) vagy a *Képviselőiségem* címet viseli. Kézirat, MUEKvGyLt Ferencz József unitárius püspök hagyatéka, 268. szám.

A király, ki midőn az elfogadó terembe beléptem, három lépést elem jött, s magam meghajtására (palástosan voltam) fejével szintén köszöntött, üdvözltemre érkező szép magyar kiejtéssel így felelt:

Örvendek, hogy Önt is itt látom, s szívesen fogadom egyháza hódolatát. Ezután néhány kérdést intézett hozzám, melyből körülbelül ez a párbeszéd fejlett ki:

Király: *Ön nem régen van megválasztva püspöknek.*

Én: Csak két hete felség, még nem is volt időnk a megválasztás eredményét felséged színe elé terjeszteni, hogy azt a szokott királyi oklevél kiadásával megszentelje.

Király: *Sokan vannak az unitáriusok?*

Én: Mintegy 55 000 lélek az erdélyi részekben, 5000 Magyarhon Királyhágón túli részében elszórtan, mert ott ez idő szerint egy templomunk sincs.

Király: *Hol vannak számosabban az unitáriusok?*

Én: A Székelyföldön, különösen Udvarhelyszéken.

Király: *Mind magyarok?*

Én: Az unitáriusok mind törzsgyökeres székelyek.

Erre a király fejét egy kissé meghajtotta, és én alázattal meghajoltam, s távoztam.”⁵

A következő nap, szeptember 11-én a püspököt meghívták a király által rendezett ünnepi ebédre. Az ebéd alatt ismét találkoztak és beszélgettek egymással. Ferencz József feljegyzésében részletesen bemutatta az ebéd összetételét, lefolyását, és megemlítette azokat a személyeket is, akik az asztaltársaságban voltak.

„Másnap, 1876. szeptember 11-én délután 6 órára hivatalos voltam a Királyhoz ebédre. Voltunk 28-an. Ott volt az oláhországi miniszterelnök Brătianu,⁶ az igazságügyi miniszter Stădesku,⁷ s velük volt egy pár titkár. Báró Wenckheim,⁸

⁵ FERENCZ József, *Napló*, I. füzet. Kézirat, MUEKvGyLt, Ferencz József püspök hagyatéka, 33.

⁶ Brătianu, C. Ion (1821–1891) politikus, diplomata, Románia miniszterelnöke volt 1876–1881 között.

⁷ Helyesen: Stătescu, Eugeniu, aki igazságügyi miniszter volt a Brătianu, C. Ion kormányában, 1876. július – 1877. január időszakban.

⁸ Wenckheim Béla (1811–1879), 1871-től a magyar király szárnysegédje.

Mendel és Beck szárnysegédek,⁹ a lugosi, aradi és szamosújvári püspökök,¹⁰ több katonai notabilitás, pápai udvari tanácsos, Simon Elek polgármesterünk,¹¹ Szentiványi Gyula¹² és Gróf Béldi¹³ főispánok.

Az ebéd pontban 6-kor kezdődött, mikor a Király az ebédlőterembe kilépett. Mi addig a kijelölt helyek közelében állottunk. Amint a király leült, mi is leültünk. Lehúztuk a kesztyűt kezeinkről, mely addig rajta volt, s kalapunkat, melyet szintén kezünkben tartottunk, akkor a szék alá tettük. Öltözetem fekete frakk, mellény és nadrág, fehér nyakkendő és kesztyű, magas tetejű kalap volt. A katonaság és a román papság saját egyenruhájában.¹⁴

Az asztalteríték szép, de nem valami rendkívüli fényes volt. Négy háromágú gyertyatartó, (girandó) egy nagy ezüst „aufsatz” virágcsokorral,¹⁵ egy függő csillár, gyümölcs és cukortartók. Kinek-kinek terítése mellett ott volt az étlap, a zenekar által az utcán játszott darabok programja, nevünk egy szélesen aranyozott fehér lapra felírva, egy üveg víz, egy üveg piros bor, három boros, egy „sampaneres” (pezsgős) pohár.

A levest kitálalva hordták fel, a többi ételleket elhordozták, ki-ki vett belőle, amennyit tetszett, az étkezés gyors, a szolgálat is gyors volt. Aki elvégezte egyik felét, vitték a tányérját, hoztak mást, hozták az új tál ételt. Leves után egy pohár sört tettek mindenkinek, aztán töltöttek madeirát,¹⁶ piros bort, „sampaignet”. Az asztalnál közös beszélgetés nem volt, ki-ki szomszédjával beszélvén csendesen. A király a két oláhoni miniszterrel beszélt, kik mellette jobb és balkeze felől ültek. Én a királlyal csaknem szemben ültem, az asztal keskenyebb részén, mert a király ennek közepén ült. Mellettem egyfelől Beck szárnysegéd ezredes, másfelől

⁹ Friedrich von Beck-Rzikowsky (1830–1920) osztrák királyi ezredes, térképész, az Osztrák–Magyar Monarchia vezérkari főnöke 1881–1906 között. A szárnysegéd vagy ad-jutáns az uralkodó mellé beosztott, rendszerint magasabb rangú (alezredes) tiszt, aki állandó kísérője, bizalmas embere, segítője volt.

¹⁰ Victor Mihaly de Apşa lugosi román görögkatolikus püspök, 1875–1895, később metropolita. Ioan Meşianu aradi román ortodox püspök (1875–1898), akit I. Ferenc apostoli magyar király erősített meg tisztségében. Mihai Pavel szamosújvári román görögkatolikus püspök, 1873–1879.

¹¹ Simon Elek (1813–1882) erdélyi jogász, politikus, Kolozsvár főpolgármestere 1874–1880 között.

¹² Szentiványi Gyula (1842–1906) jogász, kormánybiztos, Háromszék vármegye főispánja.

¹³ Gróf Béldi Ferenc (1798–1880), Küküllő vármegye főispánja, főrendházi tag.

¹⁴ A román görögkatolikus papokra utal.

¹⁵ Ezüstözött talpas virágtartó.

¹⁶ A portugáliai Madeira szigetéről származó hagyományos szeszes ital.

egy oláhoni deputátus.¹⁷ Ezekkel váltottam néhány szót, különösen az ezredes igen szíves volt. Csodálkozott, hogy annyi püspök van Erdélyben.

A gyümölcs és „cukkerwerk”¹⁸ után hoztak feketekávét és rozsólis neműt,¹⁹ eseszternek²⁰ mondák. Midőn mindenki elvégezni látszott étkezését, a király körülnézett, s felkelt, mi is utána, s vele bementünk egy mellékterembe, hol a király szivarra gyújtott, s mások is meg lettek kínálva. Egy páran reá is gyújtottak, legtöbben nem. Én egyet elvettem, zseembe tettem emlékül. A király ekkor rendre vett mindenik vendégét, s mindenkivel beszélgetett. Hozzám érkezve így szólt:

Király: *Őn állandóan Kolozsvárt lakik?*

Én: Igen, felséges Uram. Ott van az unitáriusok püspöki székhelye, a főgimnázium és a teológiai szeminárium mellett.

Király: *Nyolcosztályú gimnáziumuk van Kolozsvárt?*

Én: Nyolcosztályú, Felség, s ezzel egybekötött teológiai szeminárium.

Király: *Van-e elég papnövendék?*

Én: Van annyi, amennyi eklézsiáink számához megkívántatik, mert csak száz eklézsiánk van, nekünk évenként 3-4 papnál többre nincs szükségünk, s azt 10-12 papnövendékből ellátjuk.

Király: *Hol van még iskolájuk?*

Én: Tordán és Székelykeresztúron, Felség, de ezek csak öt osztályosok. Többet nem bírunk tartani, mert anyagi helyzetük szűkös.

Király: *Hát tanító van elég?*

Én: Teljesen elég nincs, Felség, de tíz év óta megkésztettük a tanerőt minden iskolánál, s arra igyekszünk, hogy a törvény és saját kívánalmainknak lassanként megfelelhessünk.

Ezzel a király tovább ment. S midőn mindenkivel beszélt, meghajtotta magát, s bement egy más terembe, mi is azután eljöttünk.²¹

A következő naplóbejegyzés a császár-király második kolozsvári látogatása alkalmával történt, 1877. szeptember 22–24 között. Előzményként megemlítem, hogy I. Ferenc József császár 1852. augusztus 3–5. között látogatott először Kolozsvárra, viszont a kolozsvári magyarok visszafogottan, sőt ellenszenvesen viselkedtek, a kirendelt hivatalosságokon kívül senki nem vonult eléje az utcára. A távolmaradásukkal tiltakoztak az aradi vértanúért felelős abszolutisztikus

¹⁷ Jelentése: küldött, képviselő.

¹⁸ Édesség (bonbon, cukorka)

¹⁹ Különféle fűszerekkel ízesített és illatosított, édes szeszes ital, likőr.

²⁰ Észter: alkohol és sav reakciójából keletkező vegyület.

²¹ FERENCZ, *Napló*, I. füzet, 34–35.

uralkodó személyével szemben. A császár személye iránti rokonszenv a magyarokkal szimpatizáló Wittelsbach Erzsébettel történt házassága (1854), és az osztrák–magyar kiegyezés, valamint I. Ferenc József apostoli magyar királlyá és Erzsébet magyar királynévá koronázása után (1867. július 8., Buda) kezdett kialakulni.

Ferencz József püspök a császár–király második látogatásáról a naplójában röviden emlékezett meg. Ennek az az oka, hogy a látogatásról egy részletes jelentést írt az Egyházi Képviselő Tanácsnak, azzal a céllal, hogy kedves olvasmány lesz a jelenre és értékes okmány a jövőben.

A jelentésére a naplójában is hivatkozott:²² „1887. szeptember 22-én a király Kolozsvárra érkezett, legmagasabb látogatásával szerencsételve városunkat. Fogadtatása ünnepélyességét leírták a lapok. Egyházunk is bemutatta hódolatát, mikor is az üdvözlő beszédet a küldöttség élén, mely velem 30 tagból állott, én mondtam. A küldöttség tagjainak nagy része a legnagyobb elismerését fejezte ki úgy üdvözlő beszédem tartalmáért, mint annak előadásáért. Szeptember 24-én a király főtanodánkat is meglátogatta. Ekkor is én voltam a vezető. Mindkét tényről egy terjedelmes jelentést adtam be az E. K. Tanácsnak, melyet ki is nyomtattak, hogy szétesztható legyen eklézsiákban. Ezért az ünnepélyességek leírására ott nem is terjeszkedtem ki. A jelentésben mindent felöleltem, amit csak lehetett.”²³

Az unitárius vallásközönségre vonatkozó látogatásról a *Keresztény Magvető* részletesen tájékoztatott.²⁴ Tárgyunk szempontjából csak Ferencz József püspök beszédét és a király válaszát közlöm:

»Császári és apostoli Királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk és Királyunk! Mint az unitárius vallásközönség küldöttsége, annak megbízásából jelentünk meg Felséged legmagasabb színe előtt, hogy egyházunknak Felséged iránti töretlen hűségét és legalázatosabb igaz hódolatát, erdélyi hazarészünket szerencsételtő e legmagasabb látogatása alkalmából is kifejezzük. Végtelen szerencséseknek érezzük magunkat, hogy ezt éppen itt e városban tehetjük meg, hol szent vallásunk tanai 300 év előtt először hirdették s bár nagy viszályok és súlyos meg-

²² A jelentés 461-1887 I.P. sz. Címe: *I. Ferencz József cs. és ap. Királyi Felségének az Unitárius vallásközönség részéről Kolozsvárt, 1887. évi szept. 23-án bemutatott hódolatáról és a kolozsvári unitárius főtanodának Ó Felsége által 1887. évi szept. 24-én történt legmagasabb meglátogatásáról az unitáriusok Egyházi Képviselő Tanácsához tett jelentés.* Írta Ferencz József unitárius püspök, királyi tanácsos.

²³ FERENCZ József, *Napló*, IV. füzet, 80.

²⁴ FERENCZ József, „A királylátogatás emléke”, *Keresztény Magvető* 22., 5. sz. (1887): 320–338.

próbáltatások után, de ma már a Szent István koronájához tartozó s Felséged jogara alatt levő összes országokban egyike a törvényesen bevett vallásoknak. És ez kétszeres hálával tölt el Felséged iránt; mert szent vallásunknak e törvényesítése, mely 300 év előtt csak az erdélyi részekre szorítkozott, a Királyhágón túli Magyarországon épen Felséged legbölcsebb atyai uralkodása alatt lett ténnyé s gyakorlatilag is foganatosítva. Számunk nem nagy; de a mennyiben mindnyájan székelyek s így tősgyökeres magyarok vagyunk s Istent is csak e nyelven imádjuk egyszerű templomainkban, hazafias érzületére e hazában talán egyik egyház sem hivatkozhatik több joggal, mint a mienk. E mély és igaz hazafiúi érzettől lelkesítve, tiszta szívből kívánjuk, hogy Felséged élete hosszú, egészsége állandó, uralkodása dicső legyen s a felséges Ausztriai uralkodó Háznak fénye és hatalma az ez alatt élő népek és nemzetek boldogítására messze kiterjedjen az idők végetlen árján. Fogadja Királyi Felséged az unitárius vallásközönségnek az én szerénytelenségem által e küldöttséggel kifejezett hódolatát szokott királyi kegyével s tartson meg engem, minket és egyházunkat továbbra is legmagasabb jó indulatának kedvezésében.«

Az üdvözlő beszédre, melyet egy általános Éljjennel zártunk be, ő Felsége a legjobb magyarsággal s észrevehető melegséggel a következő választ olvasta fel: *»Örömmel fogadom őszinte ragaszkodásukról tanúskodó köszöntésüket és biztosítom Önöket, hogy habár hitsorsosaik ez országban más vallásbelieknél kevésbé is számosak, mégis atyai szívemhez ép oly közel állnak, mint amazok és kegyelmem irányukban mindenkor változatlan marad.«*²⁵

Az I. Ferenc Magyarország apostoli királyává történő megkoronázásának 25. évfordulója alkalmával Budapesten rendezett ünnepségen Ferencz József püspök mint Kolozsvár küldötte vett részt, de nem volt alkalma beszélni a királylyal. Naplójában a következőket említette:

„1892. június 8. Ő Felsége 25 éves megkoronáztatása alkalmából Budapesten tartott jubileumi ünnepélyén, mint Kolozsvár városa küldötte én is részt vettem. Megelőzőleg mentem fel úgy, hogy pünkösöd első napjain budapesti templomunkban szolgálhassak is. Az ágendát én tartottam s konfirmáltam is a herceg

²⁵ Uo.

Odescalchi,²⁶ Szentiványi Gyula²⁷ és Székely Ferenc kúriai bírók²⁸ fiait és néhai Pákey Miklósnak két leányát.

Ő felsége előtt a törvényhatóságok tisztelgő küldöttségében én is megjelentem, mert az egyházak külön nem fogadtattak, de akár ott se lettem volna. Három nagytermet töltött meg a küldöttség. Én ugyan még bejutottam abba a terembe, amelybe Ő felsége volt, de nem is láttam. Azonban a gróf Szapáry miniszterelnök üdvözlő beszédét,²⁹ valamint Ő felségének erre adott válaszát legalább hallottam. Másnap este az udvarnál tartott estélyen is megjelent, ahol ismét szorongásig voltunk. Itt azonban már látni, s aki akart enni eleget lehetett. Mennyi fény és pompa. Mennyi drága ék és becses kincs a hölgyeken különösen. A királynét a király testvéreinek felesége: Mária Terézia főhercegnő³⁰ helyettesítette, rakva minden ékkel. Ott volt Albrecht főherceg,³¹ Ferenc Károly főherceg,³² ennek fia a leendő király. Számos palotahölgy, az egész katolikus klérus. Protestáns püspököt nem láttam mást, mint Teutsch püspököt Szebenből³³ és Zelenka Pált³⁴ Miskolcra. Képviselőségnek most éreztem legtöbb hasznát, amennyibe legtöbb ismerőst ezek közül kaptam.³⁵

I. Ferenc császár- király harmadik kolozsvári látogatásakor az *Unitárius Közlöny* részletesen közölte az unitárius küldöttség részvételét, a püspök üdvözlő beszédét és a király válaszát.³⁶ Ferencz József püspök naplójában az eseményről csak röviden emlékezett meg: „1895. szeptember 22-én Hunyad környékén³⁷ tartott hadgyakorlatok alkalmából a Király most ismételten legmagasabb látogatásával szerencseltette Kolozsvár városát. Itt fogadta a jelzett napon a különböző

²⁶ Odescalchi Arthúr József (1837–1925) szerémi herceg, császári és királyi kamarás, a budapesti unitárius egyházközegek lelkes támogatója volt.

²⁷ Szentiványi Gyula (1842–1906) törvényszéki bíró Kolozsváron, Háromszék királybirtosa, kúriai bíró (1887).

²⁸ Székely Ferenc (1842–1924) ügyész, főügyész, kúriai bíró, igazságügyi miniszter, politikus.

²⁹ Szapáry Gyula (1832–1905) az 1890–1892 időszakban miniszterelnök volt (1892-ben lemondott).

³⁰ Habsburg-Estei Mária Terézia Henrietta (1849–1913) főhercegnő.

³¹ Habsburg-Teschen Albrecht (1817–1895) főherceg, tehetséges, eredményes katonai vezető.

³² Habsburg-Lotharingiai Ferenc Károly (1802–1878) főherceg.

³³ Friedrich Teutsch (1852–1933) lelkész, teológus, szász evangélikus püspök.

³⁴ Zelenka Pál (1839–1910) evangélikus püspök, egyházi író.

³⁵ FERENCZ József, *Napló*, V. füzet, 53–54.

³⁶ N. N., „A király Kolozsvárt”, *Unitárius Közlöny* 8., 10. sz. (1895): 170–172.

³⁷ Vajdahunyad erdélyi település, napjainkban: megyei jogú (municipium) város Romániában.

testületek hódoló küldöttségeit. Egyházunk részéről is bemutattunk hódolatunkat a Királynak. A küldöttségen részt vett mindkét főgondnokunk, több egyházi tanácsos, s Torockóról is két polgár. Összesen mintegy harmincan voltunk. A hódoló beszédet én tartottam. Ez valamint a Király erre adott válasza s egyesekhez intézett kérdései részletesen le vannak írva az Unitárius Közlöny ez évi októberi számában. Azért ezeknek leírására itt nem terjeszkedem ki.”³⁸

Témánk érdekében közlöm Ferencz József püspöknek az *Unitárius Közlöny*-ben megjelent üdvözlő beszédét.

„»Császári és apostoli királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk, Királyunk! Az unitárius vallás közönség nevében, annak megbízásából járulunk Felséged legmagasabb színe elé, hogy alattvalói hódolatunkat a legmélyebb alázattal bemutassuk. Mivel az egyházközségeink legnagyobb része az erdélyi részekben van s csak az újabb időben és pedig a felséged dicső uralkodása alatt alakult néhány hitközségünk túl a Királyhágón is, így nekünk ritkábban nyílik alkalmunk testületileg megjelenni Felséged előtt, mint más egyházaknak. Rendkívüli szerencsénknek tartjuk, hogy ezt most ismételten tehetjük, épen e városban, melyhez annyi történelmi nagy esemény fűződik és a mely vallásunknak is bölcsője volt. De ha a jelzett ok miatt ritkábban adatik is meg nekünk az a nagy szerencse, hogy Felséged legmagasabb színe előtt élő szóval kifejezhessük alattvalói legmélyebb hódolatunkat, szívünkben a hűség Felséged legmagasabb személye, koronája és trónja iránt azért nem kisebb, nem gyengébb, mint bármely más egyházé, amely magyar hazánkban a Felséged jogara alatt van és királyi kegyének kibeszélhetetlen áldásait élvezzi.

Az unitárius egyház igaz nem nagy, de egy szív, egy lélek, a mely valamint az Isten imádását nem osztja meg, úgy Felségednek is osztatlan hódolattal és hazafiúi töretlen hűséggel adózik mindenkor.

Ezekről óhajtjuk most is biztosítani Felségedet a legmélyebb alázattal esedezve, hogy páratlan atyai szeretetének vallásközönségünkkel eddig is éreztetett melegét azzal továbbra is éreztetni s ez által minket boldogítani kegyeskedjék. Magunkat személyenként s egész unitárius vallásközönségünket Felségednek legmagasabb királyi kegyeibe ajánlva buzgó imával kérjük Istent, hogy tartsa meg Felségednek oly nagy, nemes és drága életét nekünk, a különböző egyházaknak s közös magyar hazánkunk örömeire és dicsőségére, népeinek hit- és nyelv különbség nélküli boldogítására még nagyon számos évekig, soká éljen Felséged.«

³⁸ FERENCZ József, *Napló*, VI. füzet, 41–42.

Erre Ő Felsége így felelt: »Köszönettel fogadom hódolatukat és töretlen hűségük biztosítását. Nem tekintve híveik számát, jó indulatom hitfelekezetük iránt változatlan fog maradni mindenkor, amint nem kétlem, hogy híveiknél is változatlanul fog maradni a trón iránti, hű, ragaszkodás és valódi hazafiság tanúsítása.«

Ezt követően legmagasabb megszólítással tüntette ki a főt. Püspök urat, kihez így szólott: »Örvendek, hogy egészséges, rég nem láttam«. Miután a Főt. Püspök úr egy pár szóban válaszolt, püspök úr üdvözlétére célozva a király így folytatta: »Nem tudtam, hogy Magyarország másik részében is vannak unitárius egyházak«. A Főt. Püspök úr megadván a felvilágosító tájékozást kérdezte, hogy Budapesten is van templomuk? Midőn a püspök úr igennel felelt meglepéssel intett.³⁹

A tájékoztatás alapján a király az unitárius küldöttség mindenik tagjához intézett kérdést, „végül megpillantván a két torockói követet, azt kérdezte Borbély Pétertől: »Hová valók? Úgy-e az egész község magyar?«⁴⁰ A király a Bánffy-palotában volt megszállva, és ott is fogadta a kolozsvári tisztelgő küldöttségeket.

Ferencz József püspök megtisztelő meghívást kapott a Budapesten tartott millenniumi ünnepségekre, amelyeken rész vett, és alkalma volt érdekes és értékes következtetéseket levonni, annak ellenére, hogy a királlyal nem beszélgetett a sokaság miatt. Az eseményt a naplójában is rögzítette:

„1896. május 2-án ismét Budapesten voltam hazánk 1000 éves fennállásának alkalmából rendezett országos kiállításnak Ő felsége a Király által történő ünnepélyes megnyitására. Ez ünnepélyre egyházunk is meg lett hívva, s miután Daniel Gábor főgondnokunk,⁴¹ mint főrendházi tag is meghívót kapott, az egyház képviselőjére P. Horváth Kálmán főgondnokunkkal én jelentkeztem.⁴² Megható, felemelő és lelkesítő ünnepély volt ez, amelyből különösen két mozzanat emelkedett ki előttem a legnagyobb jelentőséggel.

³⁹ N. N., „A király Kolozsvárt”, *Unitárius Közlöny* 8., 10. sz. (1895): 170–172.

⁴⁰ Az unitárius küldöttség tagjai: Ferencz József püspök, Mit. Daniel Gábor és Mit. Bárány Petrichevich Horváth Kálmán főgondnok. Egyházi részről jelen voltak: Nagy Lajos, Kelemen Albert, Raffai Domokos, Guidó Béla esperesek, Albert János, Péterfi Dénes, Mózes András, Boros György, Gál Miklós, Ferenczi Áron, Végh Mihály, Csifó Salamon, Gálfi Lőrincz. Világi részről: Fekete Gábor, Hajós János, Kozma Ferencz, Molnár Sándor, Kénosi Sándor József, Czákó László, Benkő Mihály, dr. Veress Lajos, Tordai Veress Sándor, Vajna Lajos, Zsákó János. Nagy György, Borbély Péter és Almási István. Az iskolák részéről: Boros Sándor igazgató, Kovács János, dr. Nyiredi Géza, dr. Gál Kelemen.

⁴¹ Daniel Gábor (1824–1915) politikus, Udvarhely vármegye főispánja, a Magyar Unitárius Egyház főgondnoka.

⁴² BOROS György, „Bárány Petrichevich-Horváth Kálmán és elődei”, *Keresztény Magvető* 60., 5–6. sz. (1928): 243–255.

Egyik a Királynénak a megjelenése a megnyitási ünnepélyen, a Király karján. Csaknem szüntelen ezen a nagy és nemes alakon csüngtek szemei, akinek a legtöbbet köszönhet nemzetünk, hogy oly ádáz viharok után a nemzet Királyával kibékült és, aki most Rudolf trónörökös fiának elvesztése után még mindig elég lelki erővel bírt részt venni e nemzeti nagy ünnepen.⁴³ Oh, minő viharok dúlhattak az ő keblében, látva, hogy minő dicsőség lett volna osztályrésze az ő fiának is, ha életben marad és atyját követi a királyi székben! Ő igazán elmondhatja, hogy nézzétek meg, van-e oly fájdalom, mint az enyém!

A másik mozzanat, ami lelkemet megragadta, az, hogy e megnyitási ünnepélyen az összes államok diplomáciái jelen voltak. Ezzel most csakugyan a magyar állam olyan elismerést nyert, amellyel szemben minden más nemzetiségi törekvés és bujtogatás hazánkban el kell, hogy törpüljön. A magyar állam létezik. Ezt senki meg nem tagadhatja. És létezik 1000 év óta. Nem kis büszkesége lehet ez a Királynak is, hogy ő egy 1000 éves trónon ül. Áldás a hazán és a nemzetem!”⁴⁴

I. Ferenc József császár-király halála alkalmával közölt naplóbejegyzése jól tükrözi a püspök és a császár-király közötti személyes, egyházi és közösségi viszonyt, amely az évtizedek során alakult ki.

„1916. november 21-én este 9 órakor meghalt I. Ferencz József, apostoli királyunk 86 éves korában Schönbrunnban. Betegségéről a jelentések nem voltak oly aggasztók, hogy halálára gondoltunk volna és így igen csak megdöbbenett, de mondhatni meg is lepett.

A szomorú hírt mi itt november 22-én kaptuk. Azonnal kitértük a gyászlobogókat s én elrendeltem a templomainkban a harangoztatásokat s temetés napján a gyászistentisztelet tartását. November 22-én a kultuszminiszter táviratilag értesített a Király haláláról, felkérve, hogy az országos gyásznak külsőleg is adjunk minden módon kifejezést.

November 24-re E. K. Tanácsulást hívtam egybe. *Megnyitó beszédemben* a király halálával hazánkat és egyházunkat ért nagy veszteségnek igyekeztem néhány szóval kifejezést adni. Az E. K. T. Megnyitó beszédemet a jegyzőkönyvbe szöveg szerint beírni határozta.

Indítványomra a trónra lépett új királynak, Károlynak táviratilag fejezzük ki részvétünket, egyben őt is alattvalói hódolattal üdvözlöttük s hűségünkről biztosítva, Isten áldását kértük uralkodására. E táviratunkra november 29-én a kabi-

⁴³ Rudolf trónörökös (Rudolf Ferenc Károly József) (1858–1889), I. Ferenc császár, király és Erzsébet császárné, királyné egyetlen fia, 1889-ben öngyilkosságot követett el.

⁴⁴ FERENCZ József, *Napló*, VI. füzet, 51–52.

netirodából megkaptuk a választ, amelyben Danuváry⁴⁵ királyi parancsra értesített, hogy a király résztvevő és üdvözlő táviratunkat kegyesen méltóztatott fogadni s egyházunk iránti királyi kegyelméről szívesen biztosít.

Az ülésen bemutatva a külügyminiszter táviratát, általam már megtett rendelkezés a gyászistentisztelet tartása iránt kiegészítetett azzal, hogy az iskolákban is mindenütt tartassanak gyászemlékünnepet. A mi kolozsvári kollégiumunkban a temetés napján értékes beszédet mondott Kiss Ernő tanárunk.⁴⁶

Délután a temetés órájában, a templomban tartottunk gyászistentiszteletet. Imát én, beszédet dr. Boros György egyházi főjegyző mondott. Mindamellet, hogy minden templomban egyidejűleg ugyan abban az órában tartattak az istentiszteletek, szép közönség gyűlt egybe a mi istentiszteletünkre is. A temetésen is képviseltetni óhajtottuk volna egyházunkat s erre meg is kértük Báró Daniel Gábor egyházi tanácsos, országgyűlési képviselő atyánkfiát. Ő volt ott a temetésen, de hogy megbízatásunkat elfogadta s illetőleg bejelentette-e, hogy egyházunkat is képviselő, minthogy levelünkre eddig, midőn a sorokat írom, nem válaszolt, nem tudom.

Ott nyugszik már áldott jó öreg Királyunk és korán elhalt Rudolf trónörökös fia s orvgyilkos kéznek áldozatául esett felejthetetlen Erzsébet királynénk megsiratott hitvese mellett. Ha sok dicsőségben részesült uralkodása alatt, bizony a szenvedésből is kijutott bőven.

Ezzel naplóm jelen füzetét le is zárom. Sajátságos véletlen, hogy éppen a Király halálával zárom azt. Kolozsvár 1916. december 5. Ferencz József.⁴⁷

Következtetések

Ferencz József unitárius püspök és I. Ferenc József osztrák császár, apostoli magyar király találkozásait az osztrák–magyar kiegyezés utáni korszak kihívásai és eredményei motiválták. Gál Kelemen a püspök életéről és munkásságáról írt könyvében szintén kiemelte a korszak jelentőségét: „A kor, amelybe a gondviselés vezetőként beállította, a kiegyezés utáni alkotmányos magyar élet megszervezésének a korszaka volt. Ha akarta sem tehetné volna, hogy az íróasztala mellett ülve, kiszakítsa magát az egyházi és politikai közélet sodró áramából.”⁴⁸

⁴⁵ Danuváry Géza (1866–1934) külügyminiszter, kabinetigazgató.

⁴⁶ Kiss Ernő (1868–1931) irodalomtörténész, a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára.

⁴⁷ FERENCZ József, *Napló*, X. füzet, 94–96.

⁴⁸ GÁL Kelemen, *Kilyéni Ferencz József élete és kora...*, 408.

A találkozások alkalmai a püspök közéleti és politikai tevékenységének területei közé tartoztak, akárcsak az országgyűlési képviselői szerepvállalásai. A püspököt a császár-királyal történő találkozásai, beszélgetései során mindig az egyházi érdeket tartotta szem előtt. Az üdvözlő (tisztelgő vagy hódolati) beszédeiben a király személye iránti elismerő szavai mellett, kiemelte „a közös magyar haza” iránti hűségét, a különböző egyházak, a hit- és nyelvbeli különbségek iránti tiszteletét, türelmes magatartását.

„Számunk nem nagy; de a mennyiben mindnyájan székeleyek s így tősgyökeres magyarok vagyunk s Istent is csak e nyelven imádjuk egyszerű templomainkban, hazafias érzületére e hazában talán egyik egyház sem hivatkozhatik több joggal, mint a mienk.”⁴⁹

A király köszönettel és elismeréssel fogadta a tisztelgő beszédét és támogatásáról biztosította: „Örömmel fogadom őszinte ragaszkodásukról tanúskodó köszöntésüket és biztosítom Önöket, hogy habár hitsorsosaik ez országban más vallásbelieknél kevésbé is számosak, mégis atyai szívemhez ép oly közel állnak, mint amazok és kegyelmem irányukban mindenkor változatlan marad.”⁵⁰

Az iskoláink iránti törődését, amikor csak lehetett mindig kifejezésre juttatta, ugyanakkor a lelkész és tanítók képzésének a lehetőségeit is megszólaltatta. A társadalometikai nézeteit sem hallgatta el. A császár-király megkoronázásának 25. évfordulója alkalmával rendezett fogadáson észrevételezte a túlzott gazdagságot, pompát: „Mennyi fény és pompa. Mennyi drága ék és becses kincs a hölgyeken különösen.”⁵¹ Ezzel szemben a királynak merészen szól iskoláink szűkös anyagi helyzetéről. Meggyőződésem, hogy társadalometikai nézetei hatványozottabban előtérbe kerülnek az egyházi beszédeiben, melyek ránk testált drága örökség.

⁴⁹ FERENCZ József, „A királylátogatás emléke”..., 322.

⁵⁰ Uo., 323.

⁵¹ FERENCZ József, *Napló*, VI. füzet, 42.